

Paulius BUGYS

XIV–XV a. ilgieji kovos peiliai (kardokšniai) Vilniaus Žemutinėje pilyje

Paulius Bugys – Klaipėdos Universiteto HMF Istorijos katedros doktorantas, Generolo Jono Žemaičio Lietuvos karo akademijos Karo istorijos centro jaunesnysis mokslo darbuotojas; adresas: Šilo g. 5 a., LT-10322 Vilnius; el. paštas: paulius.bugys@gmail.com; mokslinių interesų sritys – LDK karyba ir ginkluotė, viduramžių ginkluotės tipologija bei identifikavimas.

Anotacija. Straipsnyje nagrinėjami du kardokšniai ir jų detalės iš Vilniaus Žemutinės pilies teritorijos. Nagrinėjama jų konstrukcija, tikslinamas datavimas, pateikiamos analogijos kaimyniniuose kraštuose bei įvertinama reikšmė karyboje.

Reikšminiai žodžiai: šaltieji ginklai, kovos peiliai, kardokšnis, Vilnius, fechtavimas.

Abstract. The article analyses two long knives (*Bauernwehrs*, *Hauswehrs*) and two pieces of them from the territory of the Vilnius Lower Castle. It discusses their construction, revises their dating, presents the analogies in the neighbouring lands and evaluates their role in warfare.

Keywords: blade weapons, long knife, *bauernwehr*, Vilnius, fencing.

Įvadas

Lietuvos valstybės kūrimasis XIII a. prasidėjo intensyvių karinių žygių ir kovos keliais frontais metu. Tad nenuostabu, kad ilgą laikotarpį valstybės egzistavimas tiesiogiai priklausė būtent nuo karo veiksmų rezultatų. Visais istorijos tarpsniais karyba buvo vienu iš svarbiausių valstybės egzistavimą užtikrinančių elementų. Matyt, kaip tik dėl šios ypatingos savo svarbos karyba turi tendenciją itin greitai transformuotis: kuriama savotiška strategija, atsižvelgiama į praktiškai visas aplinkybes – valstybės finansines išgales, gyventojų skaičių ir jų lojalumą, geografinę ir klimatinę padėtį, prieš taktiką ir strategiją, karybos naujoves ir t. t. Vienas iš svarbiausių valstybės karinio išsivystymo lygio rodiklių yra ginkluotė. Nuosekliai tyrinėjama ginkluotės istorija atskleidžia daugybę reikšmingų faktų ne tik apie karybos, bet ir valstybės ar platesnio regiono raidą.

Vilniaus Žemutinė pilis (toliau – VŽP) yra bendro gynybinio komplekso dalis, kurį XIV amžiuje sudarė trys pily. Viduryje, ant kalvos, dabar vadinamos Gedimino kalnu, stovėjo Aukštutinė pilis, prie kalvos iš šiaurės vakarų ir

pietvakarių glaudėsi Žemutinė pilis. Medinė Kreivoji pilis, egzistavusi iki 1390 m., stovėjo dešiniajame Vilnios rytinės vagos krante ant kitos kalvos. VŽP teritorija išsiskiria įspūdingu radinių kiekiu, surinktu per daugiau nei 30 metų vykstančius archeologinius tyrimus. Greta gausybės įvairiausių buityje naudotų daiktų ir jų liekanų surasta ir įvairių šarvuotės bei ginkluotės elementų.

Vis augant susidomėjimui LDK ginkluote, iki šiol plačiau neaptartas vienas iš geležtinių ginklų tipų – kardokšniai. Šio tipo ginklai, savo forma labai panašūs į buityje naudojamus peilius, pakankamai plačiai naudoti centrinėje Europoje. Manoma, kad šie ginklai išsivystė iš paprastų darbo peilių, pamažu juos imant naudoti savignai, dėl šios priežasties juos ilginant ir tvirtinant vienpusį skersinuką. Tikriausiai tokio gana paprastos konstrukcijos ginklo atsiradimą sąlygojo draudimas kai kuriuose Europos regionuose valstiečiams nešioti ilgus geležtinius ginklus, kalavijus. Plebėjišką šio ginklo kilmę liudija ir vokiški jo pavadinimai (*Bauernwehr*, *Hauswehr*), reiškiantys valstiečio, arba kitaip namų, ginklą. Tarp valstiečių ir miestiečių populiarus peilis, naudojamas tiek ūkio darbams, tiek ir savignai, laikui bėgant tampa populiarus tarp miestų milicijos ir karių. Kaip pigesnis ir nekilmingas kalavijo giminaitis nuo XV a. vidurio pusės įgauna vis daugiau kovinių savybių. Nemažos dalies kardokšnių forma ir ilgis nebepritaikytas buities darbams, ginklas tampa miestiečio ar valstiečio savignos priemone bei gana plačiai naudojamas mūšių laukuose [24, 53, 80]. Šio straipsnio tikslas yra visapusiškai iširti Vilniaus Žemutinės pilies teritorijoje archeologinių tyrimų metu aptiktus kardokšnius ir jų dalis, išanalizuoti jų radimo aplinkybes bei jų svarbą XIV a. pab. – XV a. karyboje.

Temos problematiškumas

Geležtiniais šaltiesiems ginklams skirtos mokslinės literatūros kiekis iš Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės ar

kitų baltams priklausiusių teritorijų nėra menkas. Be abejo, didžiausio tyrėjų dėmesio susilaukė „kilmingiausias“ ginklas – kalavijas. Straipsniai skirti baltų kalavijams pasirodė dar tarpukaryje. Kaip vieną pirmųjų baltų ginkluotės tyrinėtojų, derėtų paminėti vokiečių archeologą, Karaliaučiaus universiteto profesorių Volfgangą La Bomą (*Wolfgang La Baume*), kuris tyrinėdamas prūsų archeologinius paminklus kartu domėjosi ir jų ginkluote. Iki šiol išlieka aktualus ir įdomus jo straipsnis, skirtas prūsų ginklų ornamentavimui [16, 22–29]. Dar vienas vokiečių archeologas Gustavas Kosina (*Gustaf Kossina*) savo straipsniuose, skirtuose vikinę kultūrai ir ginkluotei rytinėje Baltijos jūros pakrantėje, aprašo ir dabartinėje Lietuvos teritorijoje aptiktus kalavijus [15, 300–308]. Jau pokario laikotarpiu keletą makštų apkalų iš Lietuvos analizuoja ir Frydrichas Naberis (*Friedrich Naber*) [25, 161–170]. Lietuvoje aptiktus kalavijus į savo tyrimų sferą įtraukia ir kaimynų latvių archeologai – Aleksis Anteinas (*Aleksis Anteins*) tyrinėjo Rytų Baltijos šalyse aptiktus kalavijus damaskuotomis geležtėmis ir Janis Asaris tipologizavo Kuržemėje rastus kalavijų makštų apkalus [1, 111–125; 2, 21–28]. LDK kalavijams keletą publikacijų paskyrė taip pat ir Baltarusijos mokslininkai. XIV a. antros pusės – XVI a. pab. kalavijus analizavo Jurijus Bochanas (*Юрый Бохан*) [35, 51–70; 36], o jaunesnės kartos archeologas Mikalajus Plavinskis (*Мікалай Плавінскі*) apžvelgė X–XIII a. kalavijus Baltarusijoje ir papildė baltų regiono archeologinių duomenų analizę [38].

Plačiau tyrinėti kalavijus mėgino ir Lietuvos archeologai. Pirmoji tai atliko Regina Volkaitė-Kulikauskienė. 1964 m. pasirodė jos straipsnis apie vikinę kalavijus iš Lietuvos teritorijos [32, 197–226, 289–290]. Visgi svariausias darbas, skirtas šioms ginklams, yra Vytauto Kazakevičiaus monografija „Baltų kalavijai“. Kartu tai ir didžiausias įnašas į vėlyvojo geležies amžiaus baltų ginkluotės tipologizavimą ir chronologiją [13]. Šis darbas iki šiol išlieka labai aktualus tiriant tiek baltų, tiek ir kaimyninių regionų archeologinių tyrimų metu aptiktus kalavijus. Be abejo, svarbūs ir labai įdomūs yra ir kiti V. Kazakevičiaus straipsniai, kuriuose nagrinėjami kalavijai. Itin vertingas straipsnis apie vienašmenius kalavijus, kuriame analizuojama šio varianto ginklų atsiradimas ir raida Lietuvoje [7, 43–58]. Ne mažiau reikšmingi šio autoriaus straipsniai, skirti tam tikrų kalavijų tipų, makštų apkalų ir skersinių analizei [8, 91–107; 9, 177–179; 10, 133–137; 11, 117–132; 12, 287–332; 14, 115–119]. Pavienių publikacijų apie atskirus kalavijus yra parašę ir keletas kitų Lietuvos archeologų. Albertas Lisanka „Kraštotyroje“ tiria kalavijus iš Černių, Ukmergės ir Gudų [18, 183–188; 19, 54–56]. Kartais publikacijos pasirodydavo ir populiariojo spaudoje, siekiant su lietuviška ginkluote supažindinti ir platesnį visuomenės ratą [4, 30; 5, 51–52].

Deja, šiame straipsnyje analizuojamas geležtinių ginklų tipas Lietuvos mokslininkų išsamiau beveik netyrinėtas. Pirmasis ir vienintelis kaip atskirą ginkluotės tipą neseniai pasirodžiusioje monografijoje, skirtoje Žalgirio epochos žemaičių ir lietuvių kapams su ginklais, nagrinėja archeologas Eugenijus Svetikas. Knygoje išsamiai analizuojamas ir šis ginklų tipas, kuris remiantis metriniais duomenimis

skirstomas į kardus ir durklus. Remiantis lenkų tyrinėtojo Levandovskio apibrėžimu, durklams priskiriami ginklai, kurių geležtė trumpesnė nei 40 cm [29, 14]. Lietuvos archeologai kovos peiliais laiko ginklus, kurių geležtė trumpesnė negu 50 cm. Ilgesni ginklai priskiriami kalavijams arba kardams [7, 43–58]. Knygos autorius yra visiškai teisus pasirinkdamas būtent šią terminiją, nes netgi „Lietuvių kalbos žodynas“ žodžiui „kardas“ pateikia gana lakonišką paaiškinimą: „šaltas ginklas su kertamais ašmenimis“ [20]. Nepaisant to, reikėtų pastebėti, kad tarp Lietuvos karo istorikų „kardas“ suprantamas kaip vienašmenis geležtinis ginklas lenktais ašmenimis. Spėjama, kad žodis „kardas“ lietuvių kalboje atsiradęs iš lenkų kalbos žodžio *kord* [17, 90]. Visgi šį apibrėžimą galima praplėsti įvedant ir naujų terminų, remiantis ne tik geležtės ilgiu, bet ir kitais ginklo bruožais. Lenkų tyrinėtojai tarp XV–XVI a. naudotų ginklų išskiria vieną ginklų tipą, iš kurio, kaip jau minėta, kilo lietuviškas žodis „kardas“. Būtent terminu *kord* įvardijami ilgą, vienašmenį peilį primenantys ginklai asimetriška buožele. Baltarusių ginkluotės tyrinėtojas Jurijus Bochanas, remdamasis Vendelino Behaimo (*Wendelin Boenheim*) ginklų enciklopedija, teigia, kad šis terminas atsirado iš vokiečių žodžio *Kodelatsch*, kilusio iš itališko *cortelas*, reiškiančio didelį peilį [36, 159]. Iš tiesų, V. Behaimas savo knygoje nurodo būtent tokią šio žodžio kilmę, kaip galimą variantą paminėdamas dar ir tą pačią reikšmę turintį *coltellacio*. Bet skaitydami toliau matome, kad autorius šį ginklų kildina iš Genujos ir Venecijos, nurodydamas jų pastovius taikius ir karinius kontaktus su rytais [3, 204]. Remdamiesi tuo, galime manyti, kad analizuojamas ginklas ir / arba jo pavadinimas galėtų būti rytietiškos kilmės. Panašų ginklo pavadinimą tikrai galime aptikti Rytuose, Persijoje. Įdomu tai, kad farsi kalba peilis vadinamas *kard* (کارد) [37]. Taigi, šiuo atveju iškyla daugiau klausimų nei atsakymų. Neaišku, ar itališkus šio ginklo pavadinimus lėmė būtent šis žodis. Ar iš tiesų lenkiškas *kord* yra kilęs iš vokiško *Kordelatsch*? Ir kaip lietuvių kalboje atsirado žodis „kardas“, tiesiogiai atitinkantis pirminį šio ginklo pavadinimą? Belieka tikėtis, kad kada nors šiuo klausimu susidomės lingvistai ir galbūt jų dėka mes daugiau sužinosime apie šio šalčio ginklo raidą ir kelią iki mūsų kraštų.

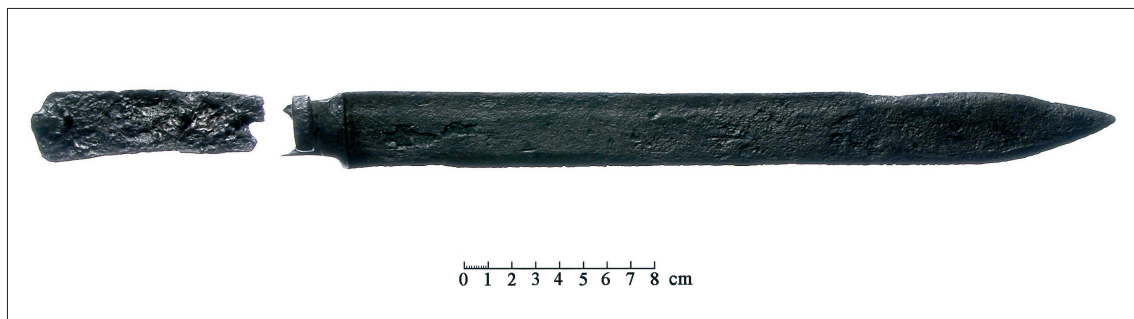
Grįžtant prie aukščiau paminėto Stasio Lazutkos ir Edvardo Gudavičiaus straipsnio reikėtų atkreipti dėmesį į pasiūlytus geležtinių ginklų pavadinimų variantus. Būtent kaip atitinkamo lenkiškam *kord* pasirinktas pavadinimas kardokšnis. Tiesa, būtina pastebėti, kad kitą ginklo tipą, lenkiškai vadinamą *tasak*, siūloma lietuviškai vadinti *kardukliu*. Straipsnio autoriai remiasi lenkų specialistais, kurie kardokšnį nuo karduklio skiria pagal matmenis, didesnius ginklus vadindami *tasak*, o mažesnius – *kord* [17]. Vis dėlto būtina akcentuoti, kad egzistuoja ir daugiau skirtumų tarp šių dviejų ginklų tipų. Tai puikiai matyti ir minėtame straipsnyje pateiktoje iliustracijoje – *kardukliu* galima vadinti vienašmenį ginklą nežymiai lenktomis, galo link siek tiek platėjančiomis ašmenimis. Taigi, ateityje analizuojant geležtinius ginklus labai svarbu išsiaiškinti ne tik jų išorės bruožus, bet ir jų paminėjimų viename ar

kitame istoriniame šaltinyje reikšmę. Nepaisant to, kad kai kurie ginklų pavadinimai galėjo būti užrašomi netiksliai arba per daug nesigilinant, kelių tipų ginklams suteikiamas vienas pavadinimas.

Archeologiniai duomenys ir interpretacija

Vilniaus Žemutinės pilies teritorijos archeologinių tyrimų metu buvo aptikti du kardokšniai ir dvi atskirai rastos jų detalės. Pirmasis kardokšnis (1 il.) aptiktas tyrinėjant plotą į Rytus nuo mažojo aptvaro, viename iš gaisro sluoksnių, datuotinių XIV a. pabaiga [26, 261]. Šiame plote aptikta ir arbaletų strėlių antgalių, Jogailos denarėlių, lameliaro šarvų plokštelė [26, 257–262, 283, 284]. Atsižvelgiant į greta aptiktus radinius ir ginklo formos paprastumą, galima teigti, kad šis ginklas priskirtinas vienam iš seniausių kardokšnių tipų. Deja, šis ginklas aptiktas nulūžusia rankena, kurios dalis nepilnai išlikusi. Todėl tikslaus jo ilgio nustatyti neįmanoma. Nepaisant to, įvertinant ergonomines ginklo laikymo rankoje savybes, atsižvelgiant į kitose Europos regionuose aptiktus analogus ir geležtės matmenis bei konstrukcinius elementus, galima numanyti apytikslį buvusios rankenos ilgį. Išlikusios rankenos fragmento ilgis – 97 mm, didžiausias plotis – 27 mm, gale galime pastebėti nedidelę ataugėlę, kuri turėjo būti skirta buoželei tvirtinti. Deja, pati buoželė neišlikusi, bet pagal rankenos galo formą ir pagal šio laikotarpio kardokšnių analogus galima spėti, kad ji galėjo būti pusemėnulis formos. Ginklo geležtė – 323 mm ilgio, 31 mm pločio, ties smaigaliu siaurėjanti iš viršaus ir apačios. Susiaurėjimo ilgis – 51 mm. Analizuojant ginklo geležtę galima pamatyti vieną pakankamai retai ginkluotėje pasitaikantį bruožą – geležtė užaštrinta vienpusiškai, galandant tik iš vienos plokštumos pusės, o kita geležtės pusė yra visiškai plokščia ir neturi būdingų galandimo žymių. Taip pat pastebėta, kad geležtės bukosios pusės smaigalio užaštrinimas yra ilgesnis nei susiaurėjimas, jis siekia 110 mm nuo smaigalio, rankenos link. Geležtės gale, ties rankena, iš abiejų jos pusių pritvirtinta vadinamoji atrama geležtei. Atramos plotis – 11 mm, storis – 18 mm, o plotis

sutampa su geležtės pločiu, rankenos link susiaurėjantis keletą milimetrų. Atramos geležtei matmenys yra svarbūs norint nustatyti pilną rankenos skerspjūvį, išsiaiškinant kriaunų storį, plotį ir išgaubimą, nes paprastai ši detalė yra tarsi rankenos tęsinys. Buvusių kriaunų storį padeda nustatyti ir dvi išlikusios kniedės, kurių ilgis yra apie 19 mm. Rankenos geležtinės dalies storis – 7 mm. Taigi matome, kad remiantis visais šiais duomenimis vienos kriaunos storis turėjo būti apie 5,5–6 mm, o plotis toks pat kaip ir išlikusio rankenos fragmento – apie 27 mm, lengvai siaurėjantis link geležtės. Beje, remiantis atramos rankai forma, matyti, kad kriaunos nebuvo stačiakampio pjūvio – du pjūvio kampai užapvalinti. Tokiu būdu ginklo rankenai suteikiama patogesnė forma. Iškart už atramos geležtei rankenoje įkaltas „T“ formos skersinukas, turintis savo apačioje susiaurėjimą. Be papildomos apsaugines funkcijos, jis taip pat, kaip ir kniedės, tvirtino ginklo kriaunas prie rankenos. Bendras skersinuko aukštis – 34 mm, iš kurių apie 17 mm sudaro žymus suplonėjimas, skirtas jam įtvirtinti. Šios detalės viršūnės plotis – 23 mm, storis – 8 mm. Kalbant apie tokio tipo skersinukus reikėtų pastebėti, kad jų formos gali pakankamai skirtis, bet funkcija išlieka viena – papildomai apsaugoti ranką nuo sužalojimo geležtės plokštuma slystant priešininko ginklui. XIV a. pab. – XV a. smarkiai populiarėjant plokštiniams šarvams kinta ir fechtavimo technika. Vis didesnę reikšmę įgauna duriamieji smūgiai. Didesnį vaidmenį ima vaidinti ir kalavijų skersiniai, jie pailgėja. Tai vyksta todėl, kad skersiniai naudojami ne tik priešininko kalavijui sulaukyti, bet su jais atliekami tam tikri kombinuoti veiksmai, neutralizuojantys smūgį ir kartu suteikiantys galimybę besiginančiajam įvykdyti tam tikrą veiksmų seką, užsibaigiančią kirčiu arba dūriu į priešininką. Šiuo atveju labai svarbi tampa ir kalavijo ar kito ginklo geležtės plokštuma. Dėl jos ne tik blokuojami puolančiojo smūgiai, bet ir slystama ja siekiant priešininką pasiekti. Šio laikotarpio fechtavimo subtilybės puikiai atskleistos garsaus fechtavimo meistro Hanso Talhoferio (*Hans Talhofer*) traktuose [30]. Taigi, kalbant apie geležtės slydimo plokštumą veiksma suprantama, kad reikėjo ir papildomos apsaugos rankos saugumui užtikrinti. Tikriausiai būtent dėl to atsiranda ir papildomas skersinukas ties ginklo geležtės plokštuma. Jų formos labai įvairios: skersinukas gali būti paprasčiausias ar figūrinės plokštumėlės, kriauklės, žiedo formos ir pasitaikyti beveik ant visų geležtinių ginklų tipų.

1 il. Kardokšnis, aptiktas tyrinėjant plotą į rytus nuo mažojo aptvaro. V. Abramausko nuotrauka

Būtent dėl tokio plataus ginklų su skersinukais paplitimo XV a. antroje pusėje – XVI a. bei fechtavimo technikos reikėtų suabejoti Marciniak-Kajzer pasiūlyta nuomone, kad trumpesni kordų variantai gali būti traktuojami kaip *lewakai* (pagalbiniai ginklai, skirti laikyti kairėje rankoje) [21, 54–61]. Baigiant šio ginklo analizę galima pastebėti ir vieną įdomų dalyką, liudijantį šio kardokšnio panaudojimą kovos veiksmuose. Toje pačioje geležtės atramos pusėje, kurioje įtvirtintas skersinukas, galime pamatyti nedidelę deformaciją, kuri galėjo būti padaryta priešinininko ginklo ašmenims slystant šio kardokšnio geležte.

Antras pakankamai gerai išlikęs šio tipo ginklas (2 il.) aptiktas tyrinėjant plotą į šiaurę nuo mažojo VŽP aptvaro [28]. Dar prieš pradėdant išsamiau tyrinėti šį ginklą iškart į akis krenta besiskirianti nuo ankščiau aprašytojo geležtės forma ir jos ilgis. Geležtė – tolygiai siaurėjanti link galo iš kertamosios pusės ir labai lengvai ties ginklo galu bukajoje pusėje. Geležtės ilgis – 700 mm, plotis ties geležte – 45 mm, storis – 5 mm. Geležtė ties savo viršutine bukąja puse turi du lygiagrečius griovelius, einančius beveik per visą jos ilgį. Šis kardokšnis turi išlikusią rankeną su pusbėnulių formos buožele. Rankenos bendras ilgis – 140 mm, rankena tolygiai siaurėja geležtės link nuo 32 iki 29 mm. Kriaunos buvo tvirtinamos 4 kniedėmis, iš kurių dvi vidurinės, sprendžiant iš išlikusių skylių dydžio (apie 9 mm), galėjo būti tuščiaavidurės. Taip pat kaip papildoma tvirtinimo elementą galima paminėti ir apsauginį skersinuką, kurio tvirtinamojo galo ilgis siekia 24 mm. Iš to galime spėti ir apie buvusį rankenos su kriaunomis storį. Šio skersinuko viršus šiek tiek primena širdelę, jo aukštis – 22 mm, plotis – 18 mm. Be to, matome, kad ši detalė buvo tvirtinama taip pat kaip ir ankščiau aprašytame ginkle – rankenoje, iškart už geležtės atramos. Beveik analogiškas skersinukas aptiktas Rogowieco (*Rogowiec*) pilies Lenkijoje tyrimų metu [22, 225]. Šioje vietovėje rastas ginklo fragmentas (rankena) priskiriamas B tipo buoželės turintiems kordams ir šiek tiek skiriasi nuo aukščiau aprašytojo ginklo buoželės. Visgi lenkų tyrinėtojo Lecho Mareko išskirti buoželių tipai A ir B skiriasi tik savo forma, bet svarbus vienijantis jas faktorius yra jų gamybos technologija. Panašu, kad abiejų tipų buoželės buvo gaminamos iš pakietinės geležties arba geležies ir vario lydinio paketo. Būtent pastaruoju būdu buvo pagaminta ir mūsų analizuojamo kardokšnio buoželė.

3 il. Ginklų skersinukai / skydeliai. V. Abramausko nuotrauka

Kaip atskirą radinį, priskiriamą kardokšniams arba kardukliams, būtina paminėti pavienius aptiktus skersinukus / skydelius (3 il.). Iš pirmo žvilgsnio ši atskira detalė dažniausiai nekelia asociacijų su ginklais ir gali būti priskirta prie raktų fragmentų arba neaiškių radinių. Tyrinėjant VŽP teritoriją aptikti du skersinukai išsiskiria savo forma nuo jau aptartų ginklų skersinukų [27]. Abu jie yra stilizuotos moliusko kriauklės formos, turinčios iš centro link kraštų einančias linijas. Kitas įdomus elementas šiuose skydeliuose yra dvi skylutės ties „kriauklės“ apačia. Dėl jų praktinio panaudojimo versiją yra iškėlęs čekų tyrinėtojas Pavelas Michna (*Pavel Michna*). Jo nuomone, per šias skylutes galėjo būti perveriamas specialus dirželis – rankosaitis, užmaunamas ant riešo ir taip apsaugantis nuo netikėto ginklo praradimo kovos metu [23, 265]. Vis dėlto galima pastebėti, kad ant kitokio tipo skydelių šių dviejų skylučių nebūna. Remdamiesi tuo, galime tik pritarti L. Mareko versijai, kad šios dvi skylutės sietinos būtent su šio tipo skydeliais, vaizduojančiais kriauklę [22, 50]. Pati kriauklės simbolika viduramžiais, kaip ir šiomis dienomis, siejama su šv. Jokūbu. Pagal katalikų bažnyčios tradiciją yra žinoma, kad Muchijoje (*Mujía*) stebuklingu būdu į krantą išmestas šv. Jokūbo karstas visas buvo apaugęs kriauklėmis. Dėl to šv. Jokūbas vaizduojamas su kriaukle kepurėje, o pati kriauklė iki šiol yra žinoma kaip šv. Jokūbo piligrimų kelio (*Camino de Santiago*), vedančio į Santjago de Kompostelą, simbolis. Taigi, šios dvi skylutės kriauklės formos skersi-

2 il. Kardokšnis, aptiktas tyrinėjant plotą į šiaurę nuo mažojo VŽP aptvaro. V. Abramausko nuotrauka

nuke galėjo atsirasti būtent kaip tiesioginė aliuzija į kriaukles – piligrimų ženklus. Skylutės kriauklėje buvo skirtos jai tvirtinti prie aprangos detalių ar piligrimų krepšelių. Su piligrimyste siejamų kriauklių su dviem skylutėmis ar be jų aptinkama ir archeologinių tyrimų metu. Teisybės dėlei reiktų pridurti, kad nors dažniausiai kriauklės ženklas siejamas būtent su aukščiau paminėtuoju šventuoju, jis žinomas ir kaip švč. Mergelės Marijos, savo įščiose išnešiojusios perlą (t. y. Kristų), vienas iš simbolių. Visgi kriauklė, kaip šv. Jokūbo simbolis, buvo labiausiai žinomas viduramžių Europoje, todėl už didelį šios simbolikos paplitimą turėtume būti dėkingi būtent šiam šventajam. Kitas klausimas – kodėl šis simbolis atsidūrė ant ginklų ir būtent kaip skersinukas? Kaip jau minėta, šv. Jokūbo palaikai ilsisi Santjago de Kompostela mieste, kuris katalikiškos tradicijos yra laikomas trečiu miestu po Jeruzalės ir Romos, rekonkistotos laikotarpiu buvo kovos prieš netikėlius simboliu. Tokią kariškąją šv. Jokūbo versiją iškelia ir L. Marekas, taip pat spėdamas, kad kriauklės formos skersinukas ant ginklų galėjo būti tvirtinamas kaip Šventosios Romos Imperijos kovos prieš to meto netikėlius husitus simbolis [22, 50]. Taip pat negalime atmesti versijos, kad tai kadaise galėjo būti ir kokio nors ginklakalių cecho ženklas. Tokios formos skersinukas buvo tvirtinamas ne tik ant aukščiau aprašytojo tipo ginklų, jų galima pamatyti ir ant karduklių. Nuo XV a. vidurio skersinukai tvirtinami nebe ginklo rankenoje, bet geležtės atramoje. Vėlyvesniu laikotarpiu toks skersinuko tvirtinimas būdingas vadinamiesiems ilgiesiems ir didiesiems peiliams (vok. *Langes Messer*, *Großes Messer*), kardukliams ir kai kuriems kalavijams.

Vilniaus Žemutinės pilies teritorijoje ir kitose Lietuvos vietose aptikti kardokšniai yra priskirtini ankstyviesiems tipams ir gali būti datuojami XIV a. pab. – XV a. pr. Tai patvirtina ir archeologinė medžiaga. Trumpasis ginklas iš analizuojamos teritorijos aptiktas būtent šiam laikotarpiui priskiriamame kultūriniame sluoksnyje, pilname duomenų apie tuo metu vykusias pilies apgultis ir nesėkmingus jos šturmus. Ankstyvas archeologinis datavimas mums puikiai gali padėti nustatyti kai kuriuos to meto ginkluotės bruožus ir tendencijas. Kaip žinoma, XIV a. antrosios pusės – XV a. pradžios situacija Vilniuje buvo gana įtempta – pilys ne kartą buvo šturmuojamos. Dar 1365 m. prasidėję šturmai tęsiasi ir 1375 m., 1377 m. bei 1382 m. Vėliau, vykstant Vytauto ir Jogailos tarpusavio kovoms, Vilnius puolamas 1387 m. Minima, kad tuo metu Žemutinėje pilyje buvo lietuvių ir rusėnų, o aukštutinėje – lenkų įgula [33, 131; 33, 306]. 1390 m. Vytautas su žemaičiais, kryžiuočiais bei jų svečiais vėl įsiveržia į Vilnių. Pilys lieka nepaimtos, bet po penkių savaičių apgulties sudeginama Kreivoji pilis. 1392 m. Teutonų ordino riteriai organizuoja didžiulį žygį į Vilnių, pilys nukentčia, bet taip ir išlieka neužimtos [33, 208]. Paskutinis toks puolimas vyksta ir 1402 m, kada Vilnių kartu su Švitrigaila puola Teutonų ordino riteriai, vadovaujami didžiojo komturio Vilhelmo fon Helfenšteino [6, 205]. Visi šiuo laikotarpiu vykę pilies šturmai

baigėsi nesėkmingai – pilis taip ir nebuvo užimta. Šis faktas drąsiai leidžia teigti, kad per XIV a. pab. – XV a. pr. vykusias apgultis į VŽP teritoriją nebuvo įsiveržta ir šiuo laikotarpiu datuojami ginklai turėjo priklausyti įgulai, o ne puolantiesiems. Visa tai įrodo greitą ginkluotės naujovių perėmimą arba bendraeuropines tendencijas ir pakankamą aptariamo laikotarpio LDK kariuomenės modernumą. Kaip jau minėta, šiais ginklais naudojosi ne tik kariai, bet ir civiliai gyventojai.

Beveik analogiškų aptarties kardokšniams ginklų aptikta ir Lietuvos bei Baltarusijos senkapiuose. Diktarų 62 kape rastas 79 m ilgio kardokšnis su apskritu skersinuku ir pusbėnelio formos buožele [31, 176]. Senkapių tyrinėtojų jis datuojamas XV a. pradžia. Panašus ginklas aptiktas ir Masteikių senkapio 34 kape bei Venzovščinos-Borok 16 kape [29, 17–18]. Pastarieji du ginklai dėl būdingo ilgio priskiriami durklams, nors savo konstrukcija yra visiškai identiški ilgiesiems variantams. E. Svetikas pagal savo monografijoje sudarytuose klasteriuose esančias monetas durklų chronologiją apibrėžia XV a. pirmąja, o kardų – XV a. antrąja puse [29, 1–418]. Su autoriaus pasiūlytu datavimu sutampa ir šiame darbe analizuotas trumpasis kardokšnis. Ilgesnįjį ginklų sunku tiksliai datuoti dėl stratigrafiškai sudėtingų jo radimo aplinkybių. Aišku tik tai, kad kardokšnis aptiktas sluoksnyje, apytiksliai datuojamame XV amžiumi. Taigi, įvertinus šias aplinkybes, ginklų analogijas ir konstrukcijos ypatybes ilgesnįjį ginklų galima datuoti XV a. pirmąja puse – viduriu, o trumpesnįjį – XIV a. pabaiga – XV a. pradžia.

Išvados

1. VŽP teritorijoje aptikti du kardokšniai, datuojami XIV a. pab. – XV a. pr. ir XV a. I p. – viduriu.
2. Atsižvelgiant į šių ginklų analogų paplitimą, jų atsiradimą galima sieti su vakarinių LDK kaimynų įtaka. O žinant fechtavimosi tokio tipo ginklais niuansus, galima manyti, kad vilniečiams buvo puikiai žinomos ir vakarietiškojo fechtavimo subtilybės.
3. Vienalaikiai šių ginklų analogai iš kitų Europos šalių liudija apie pastovius to meto LDK kontaktus su Vakarais ne tik politiniu lygmeniu, bet ir karyboje ar kasdieniame gyvenime.
4. Aprašytieji kardokšniai yra skirtingų tipų. Ankstyvesnio tipo kardokšnio ilgis, į vieną pusę nugaląsti ašmenys ir skersinukas rodo dvejopą jo naudojimo paskirtį – darbinę ir kovinę. Vėlyvesnis ginklas skirtas tik kovai.
5. Abu atskirai aptikti skersinukai – kriauklės pavidalo, tačiau skirtingi savo dydžiu ir pagaminimo kokybe. Dėl šios priežasties galima spėti, kad egzistavo tokio tipo skersinukų gamybos tradicija, sietina su šv. Jokūbo kultu.

Šaltiniai ir literatūra

1. ANTEINS, Aleksis. Im Ostbaltikum gefundene Schwerter mit damaszierten Klingen. Waffen und Kostuemkunde. Muenchen, Berlin, 1966, p. 111–125.
2. ASARIS, Janis. 11.–13. gs. zobens maksts bronzas uzgaļu tipi un to izplatība Kurzemē. *Arheologija un etnogrāfija*. Rīga, 1994, t. 17, p. 21–28.
3. BOEHEIM, Wendelin. Handbuch der Waffenkunde. Das Waffenwesen in seiner historischen Entwicklung vom Beginn des Mittelalters bis zum Ende des 18 Jahrhunderts. Leipzig, 1890, p. 204.
4. DAUGUDIS, Vytautas. Dviašmenis kalavijas iš XI–XII amžiaus. *Švyturys*, 1971, nr. 11, p. 30.
5. DAUGUDIS, Vytautas. Kalavijai. *Mokslas ir gyvenimas*, 1972, nr. 9, p. 51–52.
6. GUDAVIČIUS, Edvardas. *Lietuvos istorija nuo seniausių laikų iki 1569 metų*. Vilnius, 1999, p. 205.
7. KAZAKEVIČIUS, Vytautas. Vienašmenių kalavijų atsiradimas ir raida Lietuvoje. *Lietuvos archeologija*. Vilnius, 1981, t. 2, p. 43–58.
8. KAZAKEVIČIUS, Vytautas. Sword chapes from Lithuania. *Acta Universitatis Stockholmiensis. Die Kontakte zwischen Ostbaltikum und Skandinaviern im frühen Mittelalter*. Stockholm, 1992, p. 91–107.
9. KAZAKEVIČIUS, Vytautas. The find an East European sword quillon a barrow in Visėtiškės, Anykščiai district, Lithuania. *Fornvännen*. Stockholm, 1992, t. 87, p. 177–179.
10. KAZAKEVIČIUS, Vytautas. Rytietiškos kilmės radinys Visietiškių (Anykščių raj.) pilkapyne. *Lietuvos archeologija*, 1992, t. 9, p. 133–137.
11. KAZAKEVIČIUS, Vytautas. On One Type of Baltic Sword of the Viking Period. *Archaeologia Baltica*, 1997, t. 2, p. 117–132.
12. KAZAKEVIČIUS, Vytautas. Iš vėlyvojo geležies amžiaus baltų ginklų istorijos (Kalavijų makštų apkalai). *Lietuvos archeologija*, 1998, t. 15, p. 287–332.
13. KAZAKEVIČIUS, Vytautas. *IX–XIII a. baltų kalavijai*. Vilnius, 1996.
14. KAZAKEVIČIUS, Vytautas. Viduramžių kalavijas iš Nevėžio (Kėdainių m.). *Lietuvos archeologija*, 2005, t. 28, p. 115–119.
15. KOSSINA, Gustaff. Die Griffe der Wikingerschwerter. *Mannus* (Leipzig), 1929, t. 21, p. 300–308.
16. LA BAUME, Wolfgang. Zur Technik der Verziehrung ostpreussischer Waffen der Wikingerzeit. *Altpreussen* (Königsberg), 1941, H. 2, p. 22–29.
17. LAZUTKA, Stanislovas; GUDAVIČIUS, Edvardas. Kardas. *Lietuvos istorijos metraštis. 1982 metai*. Vilnius, 1983.
18. LISANKA, Albertas. Dar du kalavijai su įrašais. *Kraštotyra*. Vilnius, 1975, p. 183–188.
19. LISANKA, Albertas. Gūdės Lauko kalavijas. *Kraštotyra*. Vilnius, 1980, t. 11, kn. 2, p. 54–56.
20. *Lietuvių kalbos žodynas*. [žiūrėta 2011-12-27]. Prieiga per internetą: <<http://www.lkz.lt/startas.htm>>.
21. MARCINIAK-KAJZER, Anna. Do walki czy do uciech stołu – kilka słów o jednym nożu. *Rocznik Działowski*, 2007, t. VII, s. 54–61.
22. MAREK, Lech. *Broń biała na Śląsku XIV–XVI wiek*. Wrocław, 2008, s. 50, 225.
23. MICHNA, Pavel. Tesák z Janoslavice na Šumpersku. Z pravěku do středověku. *Sborník k 70. narozeninám Vladimíra. Nekudy*. Brno, 1997, s. 265.
24. MÜLLER, Heinrich; KÖLLING, Hartmut. Europäische Hieb- und Stichwaffen aus der Sammlung des Museums für Deutsche Geschichte. Berlin, 1981.
25. NABER, Friedrich. Einige wikingerzeitliche Funde aus dem nördlichen Europa. *Bonner Hefte zur Vorgeschichte* (Bonn), 1976, Vol. 11, p. 161–170.
26. OŽALAS, Egidijus. Vilniaus Žemutinės pilies Valdovų rūmų teritorija. *Pietinio, rytinio ir vakarinio korpusų prieigų archeologinių tyrimų 2002 m. ataskaita. Radinių sąrašas*. Vilnius, 2003, t. 5. PTC LP B. 272 d. p. 261, 257–262, 283–284.
27. OŽALAS, Egidijus. Vilniaus Žemutinė pilis. *LDK valdovų rūmų pietinio korpuso prieigų (trasa III) archeologinių tyrimų 2004–2006 m. ataskaita* (ataskaita ruošinama).
28. STRIŠKA, Gintautas. Vilniaus Žemutinės pilies valdovų rūmų teritorija. *Rytinio ir šiaurinio korpuso prieigos. 2003, 2004 m. archeologinių tyrimų ataskaita* (ataskaita ruošinama).
29. SVETIKAS, Eugenijus. *Žalgirio epochos lietuvių ir žemaičių karių kapai su ginklais*. Vilnius, 2011, p. 14, 17–18.
30. TALHOFFER, Hans. *Medieval Combat: A 15th Century Manual of Swordfighting and Close-Quarter Combat*. Barnsley, 2000.
31. URBANAVIČIENĖ, Saulė. Dikturų kapinynas. *Lietuvos archeologija*, 1995, t. 11, p. 176.
32. VOLKAITĖ-KULIKAUSKIENĖ, Regina. IX–XII amžių kalavijai Lietuvoje. *Iš lietuvių kultūros istorijos*. Vilnius, 1964, t. 4, p. 197–226, 289–290.
33. VYGANDAS MARBURGIETIS. *Naujoji Prūsijos kronika*. Vilnius, 1999, p. 131, 208, 306.
34. VIJŪKAS-KOJELAVIČIUS, Albertas. *Lietuvos istorija*. Vilnius, 1988, p. 306.
35. БОХАН, Юрий. Клинковая зброя у Вялікім Княстве Літоўскім у другой палове XIV–канца XVI ст. *Гістарычна-археалагічны зборнік*. Мінск, 1997, № 11, p. 51–70.
36. БОХАН, Юрий. *Вайсковая справа ў Вялікім княстве Літоўскім у другой палове XIV–канцы XVI ст*. Мінск, 2008, с. 36, 159.
37. ВОСКАНЯН, Грант. *Русско-персидский словарь*. Москва, 1986.
38. ПЛАВІНСКІ, Мікалай. *Клінковая зброя X–XIII стст. на Беларусі*. Мінск, 2006.

Gauta 2012 m. vasario 14 d.
Pateikta spaudai 2012 m. kovo 24 d.

Summary

14th–15th Century Long Knives in the Vilnius Lower Castle

As the interest in the weaponry of the Grand Duchy of Lithuania is growing, one of the blade weapon types remains undiscussed – long knives (German *Bauernwehrs*, *Hauswehrs*). The aim of this article is to present a comprehensive analysis and to estimate the dates of two long knives and a couple of pieces that may belong to this type of weapons, the knives and pieces being found in the territory of the Vilnius Lower Castle during an archaeological research. After the evaluation of the circumstances of discovery of the weapons, stratigraphy,

analogies and particularities of construction, the longer weapon may be dated the first half – middle of the 15th century, while the shorter one may be traced back to the end of the 14th century – the beginning of the 15th century. The shape of the shorter long knife is simpler and the sharpening marks are only on one side. Thus, it is likely that apart from the combat purposes, the earlier weapon was also used in household, which also explains its German name. Separately found crosspieces should be dated back to a similar period. Shell-shaped crosspieces are quite common in European weapons from the analyzed or later period and such a shape may be related to the cult of St. James. Contemporaneous analogies of these weapons from other European countries witness constant contacts of the Grand Duchy of Lithuania with the West not solely at the political level but also in warfare and daily life.